

Lars Olsson:

Då barn var lönsamma. Om arbetsdelning, barnarbete och teknologiska förändringar i några svenska industrier under 1800- och i början av 1900-talet.

Varför upphörde barnarbetet i slutet av 1800-talet? Vilka konsekvenser hade barnarbetet under den tidiga industrialismen? Det är två frågor som nyligen åter debatterats, denna gång i anslutning till Henri Lepage's bok *I morgon kapitalism*.¹ Se bla Leif Drambos och Göran Skoghs inlägg i *Dagens Nyheter* den 27/12 1980, respektive den 24/1 1981. En

nyligen publicerad historisk avhandling, *Då barn var lönsamma*, (Tidens förlag, Stockholm 1980, 60 kr, 182 s) av Lars Olsson ger ett bättre underlag för en analys av industriellt barnarbete i Sverige.

Lars Olssons studie bygger på en noggrann undersökning av de tre branscher

¹ Stockholm 1980, bokförlaget Ratio.

som hade den högsta andelen barnarbete år 1875. Det var glasbruken där 20,5 procent av arbetarna var barn, tändsticksfabrikerna med 16,2 procent barnarbetare och tobaksfabrikerna med 12,0 procent barnarbetare. I genomsnitt var 5,5 procent av samtliga arbetare inom industrin barn år 1875. Med barn menas här de som ej var fyllda 14 år. Med sitt urval av tre industrier täcker Olsson ca en tredjedel av samtliga barnarbetare inom industrin detta år. För varje industrigren undersöker han dess utveckling (produktionsutveckling, teknologi), barnarbetets omfattning och barnarbetarnas sociala ursprung och rekrytering. Den tidsperiod som behandlas är 1800-talet och början av 1900-talet. Undersökningen är inte begränsad till endast en beskrivning av utvecklingen utan istället centrerad på några väsentliga frågor: Varför uppkom barnarbetet inom industrin? Vilka var barnarbetarna? Varför minskade barnarbetet under de sista decennierna av 1800-talet?

Barnarbetet uppkom inte med industrialismen. Inom jordbruket hjälpte barn till med olika sysslor från tidigare år och inom hantverket fanns lärlingar. De senare måste dock enligt 1720 års skråordning vara minst 14 år. Utmärkande för barn- och ungdomsarbetet inom både jordbruket och hantverket var emellertid att det till stor del var utbildning eller träning till ett yrke, jordbrukarens eller hantverkarens. Barnarbetet på fabriker hade i huvudsak en annan karaktär.

Den tidiga industrin, manufakturerna, innebar inte i första hand en teknisk utveckling utan främst att den tidigare använda produktionsmetoden delades upp i olika moment och att olika arbetare gjorde olika moment. Bekant är Adam Smiths exempel på hur arbetet vid knappnålstillverkningen delades upp. Denna uppdelning och specialisering av arbetet innebar att efterfrågan på arbetskraft ändrade karaktär. Tidigare behövde en arbetare (hantverkare) behärska hela tillverkningsprocessen. Det innebar krav på yrkeskunnande och i regel också stark fysik. Med uppdelningen

krävdes endast yrkesarbetare för vissa moment medan andra moment kunde utföras av oskolad arbetskraft. Vissa av de arbetsuppgifter som kunde utföras av oskolad arbetskraft var tunga fysiskt sett och till dessa rekryterades män men andra moment var lättare och till dessa rekryterades bl.a. barn. De arbetsuppgifter barnen fick innebar i regel inte utpläring på samma sätt som för hantverkslärlingarna. Olsson visar med noggranna källstudier av två fabriker – en tobaksfabrik och en tändsticksfabrik – att barnarbetarna i regel ej stannade kvar till vuxen ålder i fabriken. Barnen blev anställda för klart avgränsade arbetsuppgifter och orsaken till att barnen föredrogs framför vuxna var deras lägre löner jämfört med små skillnader i produktivitet mellan barn och vuxna i dessa speciella arbetsuppgifter.

Till de tidigaste manufakturerna skedde rekrytering av barnarbetare med olika typer av tvång. "Barnhuset" i Stockholm var främst ett medel för rekrytering av barnarbetare till manufakturerna och det finns också andra exempel från 1600- och 1700-talen på tvångsrekrytering. Olsson söker visa att man med hjälp av fattigvårdsunderstöd rekryterade barn till industrin. En hög andel av barnarbetarna i de fabriker han undersöker ingår i familjer som uppbar fattigvårdsunderstöd. Han menar att hot om indragning av understödet användes som påtryckning för att förmå familjerna att sätta barnen i fabriksarbete.

Barnarbetarna kom från familjer med låg social status och dåliga ekonomiska villkor. Här bör det understrykas att barnarbetarna inom industrin utgjorde en relativt låg andel av det totala antalet barn i de aktuella åldrarna. De 4406 barnarbetarna inom industrin år 1875 utgjorde endast några få procent av antalet barn i åldrarna 10–14 år. Barnarbete fanns emellertid också på andra områden än inom industrin.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet minskade barnarbetet inom industrin för att efterhand närmast försvinna i Sverige. Samma utveckling kan återfinnas för andra västeuropeiska

länder under ungefär samma period. Hur kan denna utveckling förklaras? En förklaring skulle kunna vara lagstiftningen på området. År 1881 och 1900 kom lagar riktade mot barnarbetet. En annan förklaring skulle kunna vara de stigande reallönerna och att hushållen pga dessa blev mindre beroende av barnens ekonomiska bidrag. Lars Olsson har en tredje förklaring, den tekniska utvecklingen.

Nedgången av barnarbetet i de av Olsson undersökta industrierna kan inte förklaras av ändrade lagar. Inom tobaks- och tändsticksindustrierna började nedgången redan före 1881 och inom glasin- dustrin blev nedgången efter 1881 endast tillfällig och innebar troligen endast en nedgång av det registrerade barnarbetet. Kontrollen av bestämmelserna var dålig och möjligheterna till dispens var dessutom stora. Olsson menar att det istället var övergången från manufakturindustri till fabriksindustri som var orsaken till att barnarbetet minskade. Den teknologiska utvecklingen gick i riktning mot att varje moment gjordes av en maskin. För denna nya typ av teknik krävdes andra typer av färdigheter än inom de tidigare manufakturindustrierna. I stället för yrkesarbetare och oskolad arbetskraft ("skilled" respektive "unskilled" enligt engelsk terminologi) blev nu den skolade arbetskraften ("semiskilled") den dominerande kategorin. För denna typ av arbete passade inte barnarbetarna. Arbetsuppgifterna krävde en viss industriell vana och ofta behövdes också goda fysiska krafter för att kunna sköta maskinerna. Efterfrågan på barnarbetare minskade och därmed barnarbetet. Olsson visar på ett pedagogiskt sätt med sina exempel hur en sådan förändring av teknologin påverkade arbetskraftsefterfrågan.

Efterhand som nya typer av maskiner konstruerades försvann fler och fler av de arbetsuppgifter barnen hade utfört.

Olssons analys av den tekniska utvecklingen är välskriven och i långa stycken övertygande. Det som saknas är en närmare diskussion om varför den tekniska utvecklingen fick den inriktning som den faktiskt fick. Kan lagstiftningen eller diskussionen om en skärpt lagstiftning ha drivit på det tekniska utvecklingsarbetet? Kan ett minskande utbud av barnarbetskraft till följd av stigande ekonomisk standard för hushållen lett till ökade löner och därmed påverkat inriktningen av den tekniska utvecklingen? Olsson diskuterar kortfattat orsakerna till de teknologiska förändringarna och ser dem närmast som resultat av fabriksägarnas önskan att bli oberoende av yrkesarbetarna. Här tror jag att det hade varit möjligt och onskvärt att gå vidare. Hur utvecklades tex barnarbetarlönerna jämfört med vuxenlönerna under den studerade tidsperioden? Förändrades möjligheterna att rekrytera barnarbetare under 1800-talets sista decennier?

Då barn var lönsamma är stimulerande att läsa. Den leder därmed också vidare till nya frågor som är av intresse att få belysta. Förutom den tidigare nämnda frågan om vad som bestämmer den tekniska utvecklingens inriktning väcker den också intresse för ett närmare studium av rekryteringen av barnarbetare och av vilka arbeten de fick efter industriarbetet samt en analys av barnarbetsmarknaden i dess helhet, alltså också den utanför fabrikerna.

Professor *Eskil Wadensjö*
Institutet för social forskning vid
Stockholms universitet.